

Право на свободу слова в умовах воєнного стану

*Дейнеко Анюта Володимирівна,
студентка 3 курсу спеціальності «Право»
ННІ економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Одним із важливих показників, який відіграє значну роль для становлення та функціонування демократичного політичного режиму в державі та належить до необхідних умов для дотримання принципу верховенства права є свобода слова, гарантування якої, поряд з іншими основоположними правами та свободами людини, становить основну функцію конституції як правового джерела, що має на меті охорону інтересів громадянського суспільства. Так, відповідно до ст. 1 та ч. 2 ст. 3 Конституції України від 28 червня 1996 року Україна є демократичною державою, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Право на свободу слова (вираження поглядів) є одним із базових прав людини, яке забезпечує можливість вільно висловлювати свої погляди та думки в будь-якій формі. Поряд з цим свобода слова є тим істотним фактором, за допомогою якого проявляється людська індивідуальність, утверджується самобутність та унікальність кожної особистості [2].

Водночас право на свободу слова не має абсолютного характеру, а це означає, що воно може зазнавати обмежень у законодавчо встановлених випадках, зокрема в умовах існування «війни або іншої надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації». Цьому питанню наразі притаманна чимала актуальність, що пояснюється запровадженням на території держави на підставі Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року правового режиму воєнного стану [3].

Метою статті є аналіз інституту права на свободу слова з точки зору його правового регулювання, реалізації та обмеження в умовах правового режиму воєнного стану.

Почати варто з того, що свобода слова має велике значення для життя як окремої людини, так і суспільства в цілому, тому держава зобов'язана захищати це право шляхом встановлення різного роду гарантій. Гарантії свободи слова слід визначити як систему взаємопов'язаних форм і засобів, що забезпечують належне визнання, захист і реалізацію свободи слова. Такі гарантії можна поділити на: 1) нормативно-правові - гарантії закріплені на національному (Конституція України, закони України) та на міжнародному (конвенції, пакти та інші міжнародні договори) рівнях; 2) організаційно-правові (функціонування органів спеціальної компетенції, діяльність яких спрямована на забезпечення свободи слова; в Україні таким органом є Комітет Верховної Ради України з питань свободи слова та інформації) [4].

Гарантування права на свободу слова в Україні починається з Конституції України, яка в Преамбулі проголошує, що Основний Закон України був прийнятий для забезпечення прав і свобод людини.

Принцип ідеологічного плюралізму (багатоманітності), закріплений статтею 15 Основного Закону України полягає у вільному вираженні, пропагуванні, привселюдному захисті своїх поглядів, шкіл, ідей в суспільстві в усній, письмовій формах, а також через засоби масової інформації. У свою чергу, свобода думки і слова, свобода інформації гарантує створення в суспільстві клімату ідеологічного плюралізму й конкуренції інформаційних джерел [2].

Вагому роль відіграє ч. 3 цієї статті, яка на конституційному рівні забороняє цензуру. Ця заборона означає відсутність, здійснюваних з боку держави або органів державної влади чи їх посадових осіб, заходів, спрямованих на запобігання розповсюдженню небажаних поглядів, ідей або інформації; заборона будь-яких вимог, спрямованих, зокрема, до журналіста, засобу масової інформації, його засновника (співзасновника), видавця, керівника, розповсюджувача, узгоджувати інформацію до її поширення або накладення заборони чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації, крім випадків, коли попереднє узгодження інформації здійснюється на підставі закону, а також у разі накладення судом заборони на поширення інформації (ч.1 ст. 24 Закону України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 р.) [5]. Заборона цензури передбачена й ст. 4 Закону України «Про медіа» від 13 грудня 2022 р. [6].

Положення ст. 15 необхідно співвідносити із ч. 1 ст. 34 Конституції України, у відповідності з якою кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань [1].

Ч. 2 згаданої статті проголошує право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або іншим способом – на свій вибір. Названий комплекс прав є основою правового інституту свободи інформації, від забезпечення якого, напряду залежить і забезпечення права на свободу слова. Тому до нормативно-правових гарантій права на свободу слова належать принципи інформаційних відносин, які закріплені ст. 2 Закону України «Про інформацію». Так, до таких принципів відносять: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією; достовірність і повнота інформації; свобода вираження поглядів і переконань; правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя [5].

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. За ч. 2 ст. 19 Закону України «Про правотворчу діяльність» такі чинні міжнародні договори посідають друге місце в ієрархії системи нормативно-правових актів після Конституції України, таким чином, вони мають на території України вищу юридичну силу в порівнянні із законами України і є обов'язковими до виконання на території України [7].

Отже, при здійсненні аналізу правового регулювання права на свободу слова, варто ознайомитися з відповідними міжнародними нормативно-правовими актами, визнаними та ратифікованими в Україні.

Вперше на міжнародному рівні свободу слова було гарантовано Загальною декларацією прав людини (далі – Декларація) від 10 грудня 1948 р. Так, стаття 19 Декларації проголосила, що кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення. Згідно ст. 2 це право повинна мати кожна людина, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища [8].

04 листопада 1950 р. прийнято Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), яка також містить схоже з Декларацією положення. Зокрема, у статті 10 ЄКПЛ закріплено право кожного на свободу вираження поглядів, що включає в себе свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ст. 1 ЄКПЛ зобов'язує сторін договору гарантувати це право кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією [9].

Україна, приєднавшись до Ради Європи в 1995 р. та ратифікувавши ЄКПЛ 17 липня 1997 р., засвідчила свій демократичний вибір та намір на проведення реформ, спрямованих на захист прав людини та зміцнення демократичних інститутів.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 (далі – Пакт), ратифікований Верховною Радою України 19 жовтня 1973 р., у ст. 19 також гарантує кожній людині право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів та вільно їх виражати [10].

Таким чином, ми бачимо, що право на свободу слова піддано широкому правовому регулюванню як на національному, так і на міжнародному рівнях, що дозволяє зробити висновок про гарантування реалізації цього права кожною людиною.

Право на свободу слова, як було вже зазначено нами на початку статті, не має абсолютного характеру, а тому воно може мати певні межі в його реалізації людиною. Для визначення меж права на свободу слова варто з'ясувати його зміст, який у свою чергу розкривається через сутнісні характеристики цього права або ж як їх називають “можливості права на свободу слова”, а саме: 1) самостійне формування власної позиції з будь-яких питань; 2) безумовне дотримання власних переконань; 3) відкрите висловлення власної позиції; 4) зміна своїх переконань; 5) відмова від публічного вираження своєї позиції з будь-якого питання; 6) отримання, зберігання та поширення інформації з будь-яких питань. Зазначеним можливостям притаманна відносність, а тому вони можуть підлягати обмеженню шляхом втручання в нього з боку держави [11].

Прийняття Верховною Радою України в 2006 році Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», зобов'язує українські суди застосовувати положення ЄКПЛ та практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Саме положення Європейської конвенції та прийняті на їх основі рішення ЄСПЛ виступають

основними міжнародно-правовими регуляторами відносин держави і людини [12].

ЄСПЛ у справі «Санді Таймс проти Сполученого Королівства» 1979 р. зазначив, що свобода вираження становить одну з найістотніших підвалин демократичного суспільства, є однією із засадничих умов для його прогресу та для розвитку кожної людини [13].

Це вказує на те, що втручання у права людини, у тому числі й право на свободу слова, гарантовані ЄКПЛ, має здійснюватися з дотриманням певних критеріїв, а саме: «законність», відповідність законній (легітимній) меті та «необхідність у демократичному суспільстві», що у своїй сукупності становить так званий «трискладовий тест» ЄСПЛ.

Першим критерієм є законність здійснення обмеження права на свободу слова. У цьому контексті доволі цікавою є практика ЄСПЛ, зокрема, у справах «Санді Таймс проти Сполученого Королівства» 1979 р та «Мелоун проти Сполученого Королівства» 1984 р. [14]. Європейська комісія та ЄСПЛ заявили, що дії та заходи держави визнаються законними тоді, коли вони не суперечать вимогам доступності, передбачуваності та здійснюються у законних цілях.

Є дві ключові вимоги до вказаного критерію: доступність та чіткість. Перша означає, що закон має бути достатньо доступним, громадянин повинен мати можливість отримати відповідні відомості про правові норми, що стосуються його справи; друга – відповідна норма повинна бути чітко сформульованою, щоб особа могла узгодити свою поведінку з нею. Наприклад, у справі «Ротару проти Румунії» 2000 р. ЄСПЛ зазначив, що національний закон не є «законом», якщо він «сформульований недостатньо чітко» [15].

Законність тлумачиться ЄСПЛ як якісність закону, тобто закон має бути публічним, доступним, передбачуваним та прогнозованим. Правомірне обмеження здійснюється відповідно до закону, має спиратися на норми права (міжнародні, національні). Це означає, що у випадку, коли, наприклад, засудження особи за поширення інформації про переміщення Збройних Сил України, вчинене в умовах воєнного стану, відповідальність має бути передбачена національним законодавством (ст. 114-2 КК України, яка буде розглянута згодом), що впливає з норм міжнародного права, а саме – ЄКПЛ.

Відповідність або ж пропорційність легітимній меті є наступним критерієм, наявність якого необхідна для обмеження права на свободу слова. Для того, щоб вважати таке порушення законним, спершу варто визначитися з наслідками, які можуть настати, якщо «свободу слова» не обмежувати.

До прикладу, якщо в умовах воєнного стану, особа веде сторінку в соціальній мережі, де закликає населення України підтримувати ворога, знімає на цю тематику відповідні відео, та всіляко їх розповсюджує, то обмеження свободи слова в цьому випадку може вважатися виправданим та пропорційним легітимній меті.

І останнім критерієм для правомірного обмеження свободи слова є необхідність у демократичному суспільстві. Здійснюючи тлумачення цього критерію, ЄСПЛ вказує, що держава має певні повноваження контролювати межі розсуду для запобігання безладу. Суд наголошує, що термін «необхідний»

за жодних обставин не слід вважати синонімом «обов'язковий». Тут значно важливішою є наявність «нагальної соціальної потреби», водночас підстави обмеження мають бути доречними та достатніми, а вжиті заходи – пропорційними меті, а мета, відповідно законною.

Щодо встановлення законодавчого обмеження права на свободу слова на національному рівні, то варто почати з Конституції України. Так, у ч. 3 ст. 34 Основного Закону встановлено, що в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя, здійснення права на свободу слова може бути обмежене законом. Зазначена правова норма міститься й в ч. 2 ст. 4 Закону України «Про медіа», яка передбачає можливість обмеження свободи слова у сфері медіа (ЗМІ). Вказане ч. 3 ст. 64 Конституції України положення перегукується із ч. 2 ст. 64, яка зазначає, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Згідно Основного Закону встановлення обмеження прав і свобод людини і громадянина розглядається як звуження змісту та обсягу наявних прав і свобод [1].

Законом України «Про правовий режим воєнного стану» №389-VIII (далі - Закон №389-VIII) від 12 травня 2015 року, яким здійснюється регламентація питання воєнного стану в Україні, встановлено певні межі обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб і визнано такі обмеження невід'ємною частиною дії особливого правового режиму. Правовою підставою для обмеження прав є факт запровадження в державі воєнного стану, порядок введення якого визначено ст. 5 Закону №389-VIII та являє собою комплекс юридичних дій, що полягає в оприлюдненні та набранні чинності Указу Президента про введення воєнного стану спільно з законом про його затвердження [16].

Відповідно до Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року, на період дії правового режиму воєнного стану можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону №389-VIII [3].

Яскравим прикладом в українському законодавстві в період дії воєнного стану, яке відображає запровадження обмеження свободи слова, можна назвати ухвалення Верховною Радою від 24 березня 2022 року законопроєкту № 7189 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому розповсюдженню інформації про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних

Сил України чи інших військових формувань України, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану».

Таким чином Кримінальний кодекс доповнився статтею 114-2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану».

Частина перша цієї статті передбачає кримінальну відповідальність у виді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років за поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, у тому числі про їх переміщення територією України, якщо така інформація не розміщувалася (не поширювалася) у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України, Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України чи Службою безпеки України або в офіційних джерелах країн-партнерів, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану.

За ч. 2 ст. 114-2 КК України поширення інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості, якщо така інформація не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України або іншими уповноваженими державними органами, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

Позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років караються вищезазначені дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб або з метою надання такої інформації державі-агресору, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки [17].

Відомості, які в особливий період (воєнний стан) належать до відомостей, що становлять державну таємницю та не підлягають розголошенню в умовах воєнного стану, оскільки це може призвести до обізнаності противника про дії ЗСУ, інших складових сил оборони, негативно вплинути на хід виконання завдань за призначенням під час дії правового режиму воєнного стану, визначені у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженого наказом Центрального управління Служби безпеки України № 383 від 23 грудня 2020 р., до яких належать відомості про дислокацію, систему охорони, оборони, організаційно-штатну структуру, чисельність особового складу військових частин (установ) України [18].

Міжнародні договори, зокрема вже згадані нами Європейська конвенція та Пакт, також передбачають можливість обмеження проголошених ними окремих прав і свобод людини, у тому числі й права на свободу слова.

Так, ст. 15 ЄКПЛ встановлює, що «під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірنا Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією,

виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [9].

Ст. 4 Пакту зазначає, що «під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження» [10].

Отже, ми бачимо, що право на свободу слова є відносним, що передбачає можливість його обмеження, зокрема під час дії правового режиму воєнного стану.

Підсумовуючи, слід зазначити, що право на свободу слова належить до основоположних прав та є невід'ємним правом кожної людини, засадничим положенням демократичного суспільства. У конституціях сучасних держав воно визнається одним із найцінніших прав, а тому має користуватися особливим захистом. Гарантування та дотримання цього права має виступати обов'язком держави.

Проте говорити про абсолютний характер права на свободу слова складно, оскільки в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя, воно може бути обмежене. Водночас таке обмеження має відповідати трьом критеріям: «законність», «відповідність законній меті», «необхідність в демократичному суспільстві». Лише з дотриманням цієї сукупності критеріїв, обмеження права на свободу слова вважатиметься правомірним.

Наразі в Україні в умовах дії воєнного стану обмеження права на свободу слова яскраво простежується через пряму вказівку в Кримінальному кодексі України на заборону поширення інформації про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших військових формувань України, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2).

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. // *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (зі змінами та доповненнями).

2. Скрипнюк О. Свобода думки і слова: конституційно-правові гарантії в Україні / О. Скрипнюк // *Юридична Україна*. – 2011. – № 3. – С. 28-32.

3. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 р. №2102-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2119-20#Text>.

4. Слинько Т. М. Конституційно-правові гарантії свободи слова в Україні / Т. М. Слинько // Правова доктрина – основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України (м. Харків, 20–21 листоп. 2013 р.) / Нац. акад. прав. наук України. – Харків: Право, 2013. – С. 294–297.
5. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. №2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
6. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 р. №3269-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>.
7. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. №3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.
8. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?lang=uk#Text.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
11. Савчин М.В. Конституційне право України: підручник/відп. ред. М.О.Баймуратов. Київ: Правова єдність, 2009. 1008 с.
12. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. №3477-IV__URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
13. Рішення ЄСПЛ у справі «Санді Таймс проти Сполученого Королівства». Заява №6538/74. 26 квітня 1979 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57584%22%5D%7D>.
14. Рішення ЄСПЛ у справі «Мелоун проти Сполученого Королівства». Заява №8691/79. 26 квітня 1985 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57532%22%5D%7D>.
15. Рішення ЄСПЛ у справі «Ротару проти Румунії». Заява №28341/95. 04 травня 2000 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58586%22%5D%7D>.
16. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
17. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
18. Звід відомостей, що становлять державну таємницю. Наказ Центрального управління Служби безпеки України від 23.12.2020 р. №z0052-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text>.

Науковий керівник:
Волошкевич Геннадій Андрійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького